

Joel Gordon, *Nasser's Blessed Movement: Egypt's Free Officers and the July Revolution*, Oxford University Press, 1992. 254 pp., bibliography, index.

ב-23 ביולי 1952 עלה בכוחה של קבוצת "הקצינים החופשיים" לתפוס את רסן השלטון במצרים. כעבור שלושה ימים, לאחר לבטים באשר לגורלו האישי של המלך פארוק, החליטו מנהיגי ההפכה הצבאית להגלותו ולא להעמידו למשפט. הייתה זו תחילת הסוף לשלטון שושלתו של מוחמד עלי, ששלטה במצרים מאז ראשית המאה התשע עשרה. על אף שההחלטה על ביטול המלוכה פורסמה רק כעבור כשנה (ביוני 1953), העידו מהלכי הקצינים החופשיים יותר מכל על כוונתם לחולל שינוי משמעותי בתחומים רבים ומגוונים. ברם, חבורת הקצינים שאחזה ברסן השלטון לא הייתה עשויה מקשה אחת, ופעולותיה לא ינקו ממשנה רעיונית אחת. כיצד, אם כן, הצליחו מנהיגיה החדשים של מצרים לחולל שורה ארוכה של שינויים שמשלביהם הראשונים כונו בפי רבים במצרים ומחוצה לה "מהפכה" (ת'ורה), על אף גילם הצעיר של מחולליה (מרביתם היו בשנות השלושים לחייהם בעת תפיסת השלטון) וחוסר ניסיונם הפוליטי, ולמרות האתגרים הקשים שניצבו בפניהם מבית ומחוץ?

מחקרו של גורדון מצטרף לעשרות רבות של ספרים ולאפי מאמרים ורשימות שנכתבו על ההתנסות המהפכנית שעברו החברה והמשטר במצרים הפוסט-מלוכנית. יותר מכל מהווה הספר שלפנינו תרומה משמעותית לדיון על התבססותו של המשטר החדש בשנים 1952–1954. הוא מציג דיון מקיף בכל הקשור לקבוצת הקצינים החופשיים, לקשרים שבין חברה לבין עצמם ולזיקה בינם לבין חברי קבוצות ומפלגות אחרות, הן בשלב שקדם להפכה והן לאחר התבססותם כקברניטי מצרים. בהקשר זה מרחיב הספר את ידיעותינו על הדינמיקה המורכבת שנתהוותה בין ראשי המשטר החדש לבין עמיתיהם בשורות הצבא. במקור נכתב מחקרו של גורדון כעבודת דוקטורט, שראוי לזקוף לזכות מחברה את התקנתה לספר הכתוב בהירות. הערות השוליים הן תכליתיות ומשמשות בעיקר כמראי מקום, כך שהקריאה בגוף החיבור ובהערות אינה מייגעת. רשימת המקורות שבהם נעשה שימוש הנה מקיפה וכוללת חומר ארכיוני (לרוב דיווחי דיפלומטים וזרים), וכן ספרים ומאמרים המוקדשים לזיכרונותיהם של פוליטיקאים ועיתונאים בני הזמן. בנוסף עשה גורדון שימוש אינטנסיבי בראיונות עם אישים במצרים ומחוצה לה.

בפתח מחקרו מותח גורדון ביקורת נוקבת על חוקרים שתיארו בהכללות פשטניות את שלטון הקצינים החופשיים ואת הרקע לכינונו, וכן את דפוסי פעולתו בשלבי הפורמטיביים. את ההסבר לשכיחותם של תיאורים פשטניים בהיסטוריוגרפיה של מהפכת יולי הוא תולה בהשפעה המוזיקה שהייתה לגישה הטקסטואלית של מרבית הכותבים על הנושא, שהסתמכו על עמדות השלטון המהפכני ועל הצהרות מנהיגיו ותומכיו השונים. כותבים אלה מיעטו לדון בביקורת העזה שמתחו גורמים שונים במצרים על חלק ממהלכי השלטון החדש. מגמה זו בהיסטוריוגרפיה נובעת לדבריו מדימויו של הנשיא עבד אל-נאסר כמנהיג בולט במצרים ומחוצה לה מאז אמצע שנות החמישים (83–85). גורדון טוען שאת ראשיתה של מגמת הכתיבה הביקורתית כלפי המשטר המהפכני וראשיו ניתן למצוא בפולמוס הציבורי והאקדמי שהתנהל במצרים בשנות השבעים באשר לתקופה המהפכנית, מאפייניה והשלכותיה. ביטוי משמעותי ראשון למגמה ביקורתית זו נמצא לדבריו אצל אחמד חמרוש ועבד אל-עזים רמזאן, שפרסומיהם על מהפכת יולי היוו תרומה משמעותית לכתיבתו המחודשת של פרק היסטורי זה (חמרוש 1983; רמזאן 1995).

גורדון מבקש לתרום לדיון הלוקה בחסר על קריסת "הסדר הישן" והתבססות "הסדר החדש" באמצעות התמקדות בשלב הראשון של שלטון הקצינים החופשיים והצגת "הספונטניות" כאחד ממאפייניו. בנוסף הוא שואף לבחון מקרוב את ההשפעה שהייתה לאחיות הקצינים בשלטון ("המהפכה הפוליטית") על "המהפכה החברתית", שביקשו לקדם (5). הניסיון לבחון מחדש את שאלת ההמשכיות-מול-שינוי בעידן המלוכני לעומת התקופה המהפכנית מביא את גורדון לעסוק בפרקים הראשונים של ספרו בנסיבות הפוליטיות, המדיניות, החברתיות והכלכליות שאפיינו את מצרים בתקופה שבין ראשית שנות הארבעים לבין ההפכה הצבאית של יולי 1952. בהקשר זה הוא מעורר שאלת מפתח: האם השתלטות הקצינים החופשיים על השלטון הייתה כורח המציאות ומהלך שהתחייב מאירועי השנים שקדמו להפכה, או מתפיסת עולמם האידיאולוגית של מנהיגי ההפכה ועבד אל-נאסר בראשם? טיעונים שכאלה הוצגו על ידי כותבים ערביים ומערביים כאחד, ובראשם פ' ג' וטיקיוטיס שכתיבתו על מצרים במאה העשרים נתפסה על ידי רבים כמחקר האולטימטיבי בנושא. לקורא המצוי בשיח ההיסטוריוגרפי על מהפכת יולי ברור שגורדון מציב את ממצאיו בהתרסה ברורה נגד טיעוניו של וטיקיוטיס ומתוך כוונה לתרום למגמת הרביוניזם ההיסטוריוגרפי ההולכת ומתחזקת. בהקשר זה הוא שולל על הסף את טיעונו הבסיסי של וטיקיוטיס שראה במהפכת יולי אפילוג להתפתחויות שהתרחשו במצרים מאז שנות הארבעים וביטוי להתנסויות שחו "נאסר ובני דורו", ככותרת ספרו המרכזי של וטיקיוטיס (Vatikiotis 1978).

**בניסוח לבסס את טיעוניו בוחן גורדון בהרחבה את ההתפתחויות שאפיינו את השנים**

האחרונות למשטר המלוכני. הבחינה מתמקדת בהתפתחויות במצרים בשנים שקדמו להפכה. הפרק השני בספרו ("A country of failure") מתרכז בכרסום שניכר באמון הציבור בממשלה ובפרלמנט בשנים 1951–1952, ומודגשת בו אווירת המשבר הפוליטי והכלכלי, הציפייה הדרוכה לשינוי המתחייב והחשש שקינן בלב רבים מפני הידרדרות אל סף אנרכיה מוחלטת (25). בפרק הראשון עוסק גורדון בהתגברות שיתוף הפעולה בין הארמון לבין מפלגת הוופד אגב רהביליטציה שהעניקה מפלגה דומיננטית זו למלך פארוק, על מדיניותו ועל דימויו הרווח כמנהיג העומד בראש משטר מושחת. בהמשך הוא מציג (באורח בלתי מחמיא) את ראשי מפלגת הוופד ואת הממשלה שבראשותם כהנהגה חסרת אחריות שנפלה בפח הרטוריקה של עצמה בכל הקשור להשגת הסכם שיבטיח את נסיגת בריטניה ואת הכרתה בזכויותיה הסובריגניות של מצרים בסודאן. מפלגה זו מתוארת כארגון המקדיש את מיטב זמנו ומשאביו ליעדים הלא-נכונים, בראשם הגנה על אינטרסים של הסקטורים המבוססים בחברה, ואשר דווקא בשלב כה קריטי לאומה הוא מונהג על ידי קשיש סנילי, מסטפא נחאס (24). על רקע זה התחזקה במחצית הראשונה של שנת 1952 אווירת אי־יציבות ואובדן דרך. מיום ליום גברו הקולות שייחלו לרפורמה כוללת שבמסגרתה יוכנסו שינויים גם בחוק הבחירות ובחוקת 1923. אחרים קראו להפקיד את השלטון בידיו של דיקטטור (ראה תת־פרק: "In temporary need for a dictator"), ולא נפקד גם קולם של אלה שטענו כי רק מהפכה תביא למצרים מזור (27–35).

מחקרו של גורדון מהווה, אם כן, תרומה להבנת האתגרים המורכבים שעמדו בפני הקצינים החופשיים עם השתלטותם על השלטון במצרים. מתיאוריו עולה כי יותר משהושפעה מדיניות מצרים בשנים 1952–1954 מתוכנית פעולה או מחשיבה שיטתית, "נגררו" קברניטי המשטר החדש אחר רצף האירועים ובעיקר הגיבו למצבים שהם עצמם יצרו ולאתגרים שהציבו בפניהם חדשים לבקרים יריביהם מבית ומחוץ. בהקשר זה תיאורו מעמיק ומקיף הרבה יותר מהמצוי במחקרים אחרים ועולה ממנו שעם תפיסת השלטון לא החזיקו הקצינים החופשיים במשנה אידיאולוגית סדורה, שמהלכיהם לא נבעו מתוכנית פעולה מפורטת ושצעדיהם לא היו נהירים לרבים. הצהרותיהם ומעשיהם הראשונים העידו על מחויבותם לקידום יעדים כלליים בתחום הלאומי, הפוליטי, הכלכלי והחברתי, אשר לגבי מרביתם שרר ממילא קונצנזוס ציבורי רחב למדי במצרים. ברם, למרות שבשלב הראשון לאחיותם ברסן השלטון זכו מהלכי הקצינים החופשיים לברכת מרבית אנשי הציבור, נחשפו תוך זמן קצר מחלוקות מהותיות בין המשטר החדש, על סדר היום הלאומי שביקש לקדם, לבין גורמים שונים (ובהם כל המפלגות ותנועת "האחים המוסלמים" רבת ההשפעה). גורדון טוען שבשלב פורמטיבי זה שמו הקצינים החופשיים את הדגש בעיקר על הזירה הפוליטית ושקלו את צעדיהם מתוך התחשבות בגורמים המרכזיים שלקחו בה חלק. המאבק שניהל המשטר

החדש לביסוס כוח פוליטי זכה לפיכך למקום שהיה מרכזי בסדר יומו לאין ערוך מנטייתם האידיאולוגית של קברניטיו (106–107).

את הביטוי המשמעותי לכוונת המשטר החדש לחולל שינוי מהיר וכולל במצרים ניתן למצוא במאבק שניהל בחודשים הראשונים לשלטונו על קבלת חוקי הרפורמה האגררית ועל ארגונם מחדש של החיים המפלגתיים. כוונת הקצינים החופשיים ומהלכיהם בתחומים אלה גיבשה נגדם אחדות דעים בלתי שגרתית של גורמים ציבוריים שיחסם למשטר החדש עד אז היה הטרוגני, ועם זאת התנגדו ממניעים שונים לצעדי חקיקה דרסטיים בתחומים הנזכרים. על רקע זה מצאו עצמם קברניטי המשטר החדש בהתמודדות עם חזית רחבה שכללה יריבים פוליטיים (ובראשם מפלגת הוופד), בני ברית מהעבר הקרוב (כדוגמת האחים המוסלמים) ואפילו שותפים למשטר החדש (דוגמת ראש הממשלה, עלי מאהר, ומספר שרים ופקידים בכירים). טיעונם המרכזי של המתנגדים לחקיקה היה שמיומי גבוה על בעלי קרקעות יביא תועלת כלכלית רבה יותר מזו שתצמח מהגבלה דרקונית על גודל השטח החקלאי שיותר באחזקה, וכן שחלוקה מחדש של קרקעות שתופקענה לא תוביל בטווח הארוך לשוויון הסוציאלי המיוחל ולשינוי חיובי בכלכלת המדינה (שלהם ציפו מצדדי הרפורמה). למותר לציין שהן המתנגדים לחוק הרפורמה והן המצדדים בו היו מודעים להשלכות הפוליטיות שהיו גלומות בביצועו. המשטר ראה את התועלת המיידית שיגרום הכרסום בכוחם הכלכלי והפוליטי של בעלי האדמות הגדולים, ואילו המתנגדים לחוק הרפורמה האגררית חששו מפניו ממניעים משלהם. מחלוקת זו הועצמה לנוכח המשבר שהתהווה על רקע התביעה שהציגו הקצינים החופשיים לכל המפלגות לבצע בשורותיהם "סהור" (תטהיר) להרחקת אישים שהוחשדו על ידם בשחיתות ובשיתוף פעולה עם המשטר המלוכני, שהוצג כמקור לכל תחלואיה של מצרים. היה ברור לכל שהכוונה היא להדיח את מנהיגי המפלגות ובתוך זמן קצר קמו לתביעה זו מתנגדים רבים. הקצינים החופשיים לא קבעו אמות מידה ל"סהור" ואילו המפלגות סירבו להיענות למהלך רדיקלי זה כל עוד לא נקבעו קריטריונים מוסכמים לביצועו (68–75).

תגובתם של הקצינים החופשיים להתנגדות למהלכיהם בתחומים הפוליטי והאגררי באה בדמות חקיקה ואמצעי אכיפה קפדניים. התנגדותו של עלי מאהר הובילה להתפטרותו מתפקיד ראש הממשלה (והפקדת משרה מרכזית זו בידי מוחמד נגי'ב). מהלך זה סלל את הדרך לקבלת חוק הרפורמה האגררית (8 בספטמבר 1952). למחרת פורסם גם החוק לארגון מחדש של פעילות המפלגות, שהגדיר את אמות המידה של "הסהור" הנדרש והעניק לשלטון מגוון אפשרויות להתערב בנידול המפלגות. בשיח הציבורי הלכה וגברה ביקורתם של גורמים רבים בציבור כלפי המשטר החדש. עתה היה ברור לכל שהקצינים החופשיים נחושים לעצב מחדש את הסדר הפוליטי במצרים (74–75). הביקורת שנמתחה על המשטר בקרב המפלגות הלכה וגברה, בעיקר לאחר

שהכריז על ביטול החוקה (10 בדצמבר 1952) ועל הקמת ועדה שתשקוד על חיבור חוקה חדשה (23 בינואר 1953). על רקע זה הלך וגבר חששם של קברניטיה הבלתי מנוסים של מצרים מפני אווירת אי־היציבות ומפני קריאות התיגר שהושמעו נגדם. בצעד חסר תקדים פרסמו צו שהורה על פיזור כל המפלגות (17 בינואר 1953) ועל תקופת מעבר של שלוש שנים. בשלב זה חדל המשטר לכנות עצמו "תנועת הצבא" (חֲרֶכֶת אל־ג'יש) והחל להגדיר את מהלכיו כ"מהפכה" (ת'ורה). ביטוי ראשון לכך ניתן למצוא בהקמתה של "מועצת פיקוד המהפכה" (מג'לס קיאדת אל־ת'ורה) שריכזה את מרב הסמכויות השלטוניות בידי חברה (רובם ככולם חברי ההנהגה המצומצמת של הקצינים החופשיים). מתיאורו של גורדון עולה שבמקביל להחרפה הכללית ביחסי המשטר עם המפלגות גבר חששה של הנהגת הקצינים החופשיים מהביקורת הפומבית שהטילו בה גם מנהיגי תנועת האחים המוסלמים, מתביעתם לחקיקה אסלאמית מקיפה ומהאפשרות שהתנועה תתסס את ציבור תומכיה הרחב כנגד השלטון, בעיקר בערי השדה (106–107). על רקע זה הכריז המשטר על האחים המוסלמים כהתארגנות בלתי חוקית, ובהמשך נאסרו והועמדו לדין פעילים רבים משורותיה. לפי טענה של גורדון, שלא זכתה לביסוס משכנע בספרו, נועד מהלך זה לפגוע בעיקר במנהיגי האחים המוסלמים, ופחות בתנועה עצמה (104–105).

למאבקי הפנים הקשים בין המשטר ליריביו הפוליטיים נלווה גם סכסוך חריף בקרב קברניטי המשטר החדש. במוקד הסערה עמד העימות בין הנשיא (מוחמד נג'יב) לבין יושב ראש "מועצת פיקוד המהפכה" (עבד אל־נאסר). תיאורו של גורדון את מאבק האיתנים הזה הנו מרתק. הוא מצליח לבחון את רצף האירועים בהקשר הרחב של המאבק בין אחדים מחברי "מועצת פיקוד המהפכה" לבין עמיתיהם שנותרו בצבא, עמיתים שפיקדו על יחידות שונות ומתחו ביקורת נוקבת על חלק ממהלכי ההנהגה החדשה, שלדידם התרחקה מרוח הקצינים החופשיים ומיעדיהם המקוריים (110–118). מאבקי הפנים הקשים על השלטון (בין מנהיגי המשטר החדש לבין עצמם) ועל הסדר הפוליטי במצרים (בין המשטר החדש לבין יריביו הפוליטיים) הגיעו לשיאם בשורה של אירועים שזכו בהיסטוריוגרפיה של המהפכה לכינוי "משבר מארס 1954". הפרק השביעי בספרו של גורדון מוקדש לאירוע מרכזי זה העשוי לשמש מיקרוקוסמוס לבחינת המאבק על דרכו של השלטון החדש, שכן לתוצאותיו נודעו השלכות מהותיות על ההתנסות המהפכנית ועל החברה המצרית. גורמים שונים ומגוונים לקחו חלק במשבר זה ורובם ככולם תבעו מהנהגת הקצינים החופשיים להחזיר את הצבא לקסרקטינים ולהפקיד את השלטון בידי המפלגות, הפרלמנט והממשלה הנבחרת. באפריל 1953, בתום המשבר, ניכרו אותותיו במנצחים ובמנוצחים כאחד. נג'יב אמנם הוחזר למשרת הנשיא (ממנה פוטר לזמן קצר), אך סמכויותיו צומצמו. עבד אל־נאסר, שהמשיך לכהן כיושב ראש "מועצת פיקוד המהפכה", החזיק עתה גם בתפקיד ראש

הממשלה ומיהר למנות את מקורביו לשרים על חשבונם של תומכי יריבו נג'יב (139). בתוך זמן קצר נקטה הממשלה צעדים שהגבילו ביתר שאת את חופש הפעולה של העיתונות, האיגודים המקצועיים והמוסדות להשכלה גבוהה (ואגודות הסטודנטים בכללם). בכל אלה, לדברי גורדון, ראו חברי "מועצת פיקוד המהפכה" גורמים המונעים מכוח תוכנית פוליטית שתכליתה לארגן את ההתנגדות למשטר החדש, ולכן האפשרות היחידה לריסונם הייתה ארגון מחדש של פעילותם (140–141). בחודשים האחרונים של 1954 נותרה הזירה הפוליטית בשליטתם המלאה של חברי "מועצת פיקוד המהפכה" ובראשם עבד אל-נאסר, שמונה לנשיא במקום נג'יב שהודח. חברי המפלגות שפוורו והאחים המוסלמים התקשו לפעול.

על אף החשיבות שראוי לייחס לספרו של גורדון, ובעיקר לתרומתו לידיעותינו על השלב הפורמטיבי של התבססות שלטון הקצינים החופשיים, לוקה גישתו בעניין מרכזי. חיבורו ממוקד ברצף האירועים הפוליטיים, כפי שהדבר מתבטא הן בטיעונים ובתיאורים המובאים בו והן באופן המצומצם למדי שבו מיצה המחבר את המקורות שעמדו לרשותו. מחקרו של גורדון אינו שובר את התיאור הדיכטומי והפשטני של ההתפתחויות במצרים כ"מהפכה מלמעלה", המנותקת מתהליכים לאומיים, מדיניים, חברתיים ותרבותיים. במידה מסוימת אף תורם הספר שלפנינו לביסוסה של גישה חד-ממדית זו. ההתמקדות במאבקי הכוח ובשיח הפוליטיים הובילו לעתים את גורדון למסקנות חד-משמעיות ביחס לשלטון החדש, כמו למשל בדבריו הבאים:

In the following year the officers would shed all inhibitions about ruling Egypt, ruthlessly suppress their political opponents, and consolidate their authority over the coercive arms of the state. A military coup organized by junior officers with unfocused goals and limited ambitions became, over the course of the following decade, a revolution from above that transformed Egyptian society and reoriented the way Egyptians looked at themselves and the world (4).

את הסוגיה המורכבת של התמיכה הציבורית במשטר החדש בוחן גורדון בעיקר בהקשר הבעייתי של "החיפוש אחר לגיטימציה", תוך התמקדות בארגונים שהקים המשטר החדש (כחלופה למפלגות שפוורו) ובראשם "ארגון השחרור" (היאת אל-תחיר). הקורא המצוי בשיח ההיסטוריוגרפי על מהפכת יולי יופתע לגלות שעל אף ניסיונותיו של גורדון לבקר ולהציע אלטרנטיבה לטיעוניו של וטיקוויטס, מתארים שניהם באופן דומה למדי את המשטר החדש כשלטון של "חונטה צבאית" שחסרה כמעט לחלוטין תמיכה ציבורית. פריזמה צרה זו של היסטוריוגרפיה פוליטית לוקה בחסר גם בכל

הקשור לאופן שבו הוא מציג את עמדותיהם של המשכילים (קטגוריה בעייתית בפני עצמה, אשר על מורכבותה אין גורדון עומד כלל). לדבריו, התמוטטות הסדר הפרלמנטרי בשנתיים הראשונות לשלטון הקצינים החופשיים יצרה אווירה שבמסגרתה קיבלו "המשכילים הליברלים" גם צעדים אנטי-דמוקרטיים של השלטון החדש, ובעצם שיתפו פעולה עם "החונטה הצבאית". ככלל, המשכילים לפי גורדון נחלקו לשתי קבוצות (63-68): "המינימליסטים" שצידדו בתקופת ביניים קצרה של שלטון צבאי (למשל, אחסאן עבד אל-קדוס), ו"המקסימליסטים" שתמכו בכך שהצבא ימשיך ויחזיק ברסן השלטון ככל שיידרש עד שתושג מידה של יציבות והחיים הפוליטיים יאורגנו מחדש (בעמדה זו החזיקו עבד אל-ראזק אל-סנהורי, סלימאן חאפז, פתחי רדואן, והאחים מטספא ועלי אמי). לדברי גורדון, על רקע זה החליטו הקצינים החופשיים להעמיק את מעורבותם בניהול המדינה ואף להסתכן בעימות עם גורמים שונים ובראשם המפלגות ותנועת האחים המוסלמים. בהתחלה פעלו הקצינים החופשיים ברוח תביעותיהם של "המינימליסטים", אולם משגברה הביקורת הציבורית כלפיהם העדיפו לאמץ את עמדות המשכילים "המקסימליסטים". תיאורים אלה הגם לקויים ופשטניים כאחד. אין לקבל את החלוקה הדיכוטומית של הציבור המשכיל בין "מינימליסטים" מצד אחד לבין "מקסימליסטים" מצד אחר. העמדות שבהן החזיקו המשכילים ביחס למשטר החדש היו רבות ומגוונות הרבה יותר מאלה שהוצגו במחקר שלפנינו. עמדות אלה נגעו לממדים שונים של השינוי שהתחולל במצרים ולא התייחסו למישור הפוליטי כחזות הכל כפי שבהר גורדון לעשות.

על אף שמחקרו של גורדון מבקש להציע גישה חדשנית שבמוקדה דיון במהפכת יולי, הרי הנחותיו המרכזיות, המקורות שבהם בחר להתמקד וממצאיו אינם מחדשים כלל ועיקר. לחיבור זה יש לייחס תרומה מועטה בלבד בכל הקשור למתודות המחקריות שבהן על החוקר בן זמננו לעשות שימוש בבואו לדון בסוגיות כגון: התהוותו של דימוי משטר הקצינים החופשיים כ"מהפכני", האופן שבו נבנו מערכת סמלי והערכים המרכזיים שלו, וכן ההשפעות שהיו לגורמים חיצוניים (מהאזור ומחוצה לו) על מדיניות מצרים בשנות החמישים. בנוסף לכך, מחקרו של גורדון משאיר על מקומה (קרי, ללא הסבר מספק) את שאלת ההמשכיות אי-השינוי בעידן המלוכני לעומת שנות ההתנסות מהמהפכנית. מצד אחד טען גורדון שבשלב הראשון לשלטון הקצינים החופשיים העידו מדיניותם והצהרותיהם על המשכיות יותר מאשר על שינוי, אך מן הצד האחר לא ברור כיצד ניתן היה להשיג את היעדים שהגדירו הקצינים החופשיים (ושרק חלקם זכה לדיון נרחב במחקרו של גורדון) מבלי לחולל שינוי משמעותי במצרים. ביטוי לאי-בהירות זו ניתן למצוא בדבריו הבאים:

The Free Officers did not seek to demolish the liberal

system, abolish the monarchy, or impose a military dictatorship over Egypt. At the outset they called their takeover a coup d'état. They referred to themselves simply as "the army movement" (*harakat al-jaysh*) [...]. They had acted, they stressed, in the name of the constitution, to preserve order and restore "sound" parliamentary life [...]. However ill defined their program, the Free Officers seized power with a clear sense of duty and purpose. They aimed above all to effect a turnover in the ranks of the political establishment, to clear the way for a new generation of leaders, to root out corruption in the bureaucracy, to narrow the gap between rich and poor, and to destroy the political power of the pasha class. They sought to lead the way but not to govern (59).

מחקרו של גורדון ממעט לבחון את הסמליות הרבה שבה היו טעונים חלק ממהלכי המשטר החדש, החל ברפורמה האגררית (ובמסגרתה הפגיעה במעמד בעלי הקרקעות הגדולים), המשך בביטול המשטר המלוכני והכרות הרפובליקה תחתיו, וכלה בחתימה על ההסכם האנגלו-מצרי, ששנים כה רבות ייחלו לו במצרים. הדיון בסוגיות אלה מוצג על ידי גורדון בעיקר בהקשר הפוליטי, תוך התעלמות מהמשמעויות התרבותיות שהיו לאירועים אלה ולאופן שבו התקבלו בקרב ציבורים שונים במצרים (ואף מחוצה לה). דוגמה מאלפת לדיון החסר בהקשר התרבותי ניתן למצוא באופן מעורר התמיהה שבו תיאר גורדון את התגובה המאופקת של "הציבור" עם פרסום ההסכם לפיני כוחות בריטניה במצרים. פסקה קצרה אחת הקדיש גורדון לאירוע לאומי מרכזי זה:

The officers quickly learned how difficult it would be to sell the [Anglo-Egyptian] agreement to the public. Demonstrations organized on July 28 [1954] to celebrate the signing were described by British observers as "neither large nor enthusiastic" (142).

תיאור זה של ההסכם האנגלו-מצרי, שלרבים סימל את סיום עידן הכיבוש והמעורבות הבריטית בענייניה של מצרים (אשר נמשכו למעלה משבעים שנה), הנו מעורר תמיהה. במקום לבחון את התגובות של ציבורים שונים לאירוע לאומי כה מרכזי באמצעות מקורות ותוצרי תרבות מצריים בני הזמן, למשל, העדיף גורדון להישען על עדותם של

"משקיפים בריטיים". ביטויים למרכזיותו של הסכם הפיגוי באתוס הלאומי והמהפכני ניתן היה למצוא במקורות שונים ומגוונים, החל בשירים שחברו לרגל האירוע ובעצרות וחגיגות רבות משתתפים שנערכו בהשתתפות גדולי הזמר הערבי כאם כלת'ום ועבד אל-חלים חאפז, וכלה בספרי לימוד ובזיכרונותיהם של בני הזמן. אין תמה שהכרעתו של ההיסטוריון לאמץ את התיאור שרשמו "משקיפים בריטיים", שמרביתם ראו בפיגוי כוחותיה של בריטניה ממצרים אירוע עצוב המחליש את נוכחותה באזור, הוביל את גורדון לתיאור כה מעוות – מנקודת מבט מצרית – של ההסכם האנגלו-מצרי והתגובות כלפיו. דומני שזהו מקרה נוסף שבו הלך ההיסטוריון שבי אחר מקורותיו, ואשר לו ביקש לבחון מקורות שאינם פוליטיים במובהק אפשר שהיה מציג תיאור שונה.

יורם מיטל

#### ביבליוגרפיה

- חמרוש, אחמד, 1983. קטת ת'ורת 23 יולי, קהיר.
- קליין, מנחם, 1982. "האינטלקטואלים במצרים הנאצרת", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית.
- רמזאן, עבד אל-עזיז, 1995. אוראק מן תאריח' מטר, קהיר.
- Vatikiotis, P. J., 1978. *Nasser and his Generation*, New York.